ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94(430) «1896–1900»

Леся Гончаренко, Світлана Личко

НІМЕЦЬКИЙ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ФЛОТ У КОЛОНІАЛЬНИХ ПЛАНАХ ВІЛЬГЕЛЬМА II (1896–1900 РР.)

У дослідженні висвітлено питання формування німецького військового флоту та його роль у колоніальних планах німецького імператора Вільгельма II наприкінці XIX – початку XX ст. Розкрито питання основних напрямків й особливостей реалізації воєнно-морської програми, зокрема особливості висвітлення цього питання у пресі та його наукового обґрунтування. Розглянуто питання участі кайзера у формуванні та розбудові флоту, а також плани імператора щодо залучення військово-морських сил до участі у колоніальній політиці імперії в 1896–1900 рр.

Ключові слова: військово-морська програма, військово-морський флот, колоніальна політика, Вільгельм II, Німеччина.

Колоніальна політика є однією з найбільш досліджуваних тем, що в останні десятиліття активно розробляються вітчизняними та світовими науковцями. Особливий інтерес становлять питання завоювання та освоєння колоній найбільшими європейськими державами, в тому числі і Німецькою імперією. В контексті цієї проблеми не останнє місце займає дослідження ролі німецького військового флоту, як одного з засобів досягнення зазначеної мети.

Характеризуючи джерельну базу питання, необхідно звернути увагу на мемуари кайзера Вільгельма II [1], рейхканцлера Німецької імперії Б. Бюлова [2] та на роботи головного ідеолога німецького колоніалізму Ф. Ратцеля [3; 4].

Дослідженню даного питання присвятили свої роботи науковці різних країн. Зокрема, російські дослідники С. Єрусалимський [5], О. Пуховська [6], Л. Іванов [7], А. Патрушев [8] та С. Шилов [9], які тією чи іншою мірою торкаються в своїх роботах питання становлення військового флоту Німецької імперії. Особливу увагу слід звернути на роботу Ф. Ротштейна [10], присвячену міжнародним відносинам кінця XIX ст. Серед вітчизняних істориків зазначене питання мало досліджене. Частково у своїх роботах його торкаються С. Троян [11] та Л. Питльована [12].

Варто підкреслити, що зазначені автори не торкаються ролі Вільгельма II у створенні німецького військового флоту. Крім того, майже не висвітлено питання ролі військового флоту у колоніальних планах імператора. Тому ми, спираючись на зазначені джерела, ставимо за мету дослідити вплив німецького імператора Вільгельма II на формування військового флоту та його значення у колоніальній політиці німецької держави в 1896–1900 рр.

Суттєвий інтерес до воєнно-морського флоту Німецької імперії з’явився наприкінці XIX ст. Така увага була невипадковою. Адже настав переломний момент не лише в історії німецького колоніалізму, а і кайзерівської Німеччини взагалі. 18 січня 1896 р. на бенкеті, присвяченому святкуванню 25-річного ювілею імперії, Вільгельм II заявив: «Німецька імперія стала світовою державою. Всюди в найвіддаленіших куточках земної кулі живуть наші співвітчизники; німецькі товари, німецька наука, німецька підприємливість перепливають океани, і цінність того, що Німеччина посилає через моря, вимірюється тисячами мільйонів марок. Ваш святий обов’язок, панове, допомогти мені міцно пов’язати цю велику Німецьку імперію з Вітчизняною» [11, с.1].

Вільгельм II, неодноразово звертався до уряду з вимогою прийняти закон про розбудову військового флоту, нарешті отримав перемогу. Рейхстаг у першому слуханні розглядав проект про посилення військово-морського флоту. Роль флоту у колоніальній політиці, на прохання імператора, обґрунтував відомий німецький науковець Ф. Ратцель. Він декілька років, за рекомендацією Вільгельма II, досліджував питання німецького колоніалізму і шукав шляхи його розвитку. Проблема «влади на морі» і «школи володарювання у морському просторі» була розглянута ученим на ландшафтних параметрах держав, що мали вихід до моря. Так був встановлений «політичний зв’язок між узбережжям і сушею», з’явився новий термін «морські народи». Ф. Ратцель зазначав: «І морський простір росте за законом збільшення простору». Наявність у держави узбережжя формує «політичний характер морських народів» і обов’язково сприяє їх рухові зовні [6, с.91].

У 1897 р. Ф. Ратцель опублікував статтю «Питання про флот і положення в світі». У ній науковець обережно підняв питання значення флоту у міжнародних відносинах. З одного боку, він зазначив, що «географ не розвиває мілітаристських та економічних основ для посилення німецького

військового флоту», а з іншого констатував: «географ вивчає розподіл влади, яка робить необхідним дане збільшення». Крім наукового обґрунтування Ф. Ратцель звернувся до уряду, рейхстагу та суспільства з проханням замислитися над ситуацією, що склалася у міжнародних відносинах. Дослідник зазначав: «Німеччина може тільки сподіватися на те, щоб влада у світі забезпечить її народ землею, необхідною їй для росту», а влада тісно пов’язана з «морською владою», адже в ній і лежить «вирішальне значення питання про флот для Німеччини» [3, с.376].

Проте уряд не поспішав вирішувати питання флоту. На противагу міністрам, кайзер Вільгельм II, вимагаючи перерозподілу світу, бачив майбутнє Німеччини виключно «на морях». Звичайно імператор розумів, що для цього необхідно було вирвати першість у Великобританії, тому у Вільгельма II з’явився ще один привід для посилення німецького військово-морського флоту. Розуміючи, що для прийняття необхідного рішення, уряду знадобиться поштовх, імператор знову звернувся до Ф. Ратцеля. На думку Вільгельма II, головною рушійною силою впливу на владу у вирішенні цього питання має стати народ. Якщо переконати пересічних німців у необхідності розбудови флоту, вони зможуть домогтися відповідного рішення і від уряду. Відтак, отримавши нове завдання від імператора, відомий геополітик взявся до справи. Наприкінці XIX ст. Ф. Ратцель неодноразово звертався до морського питання, намагався показати політичний бік проблеми. Науковець зазначав: «нашій нації необхідно добитися більшої участі на морі, вийти зі стану континентальної вузькості малої, історично старої частини землі». Ф. Ратцель вважав, що німці не повинні обмежуватися статусом континентального народу і повинні використовувати «політичну і економічну користь моря» [4, с.237].

Та варто зазначити, що й до прийняття урядом відповідного рішення, флот вважався улюбленим дітищем імператора. На кайзера справила глибоке враження геополітична доктрина «морської сили» американського історика А. Механа. Заходи з будівництва флоту сучасники незмінно пояснювали особистими прагненнями і симпатіями монарха. Будівництво військового флоту можна, звичайно, вважати монаршою забавою. Проте імператорський підводний флот, який був побудований наприкінці XIX ст., виявився дійсно дуже сильним, і рівних йому на той час не було [9, с.54–55].

Варто також зазначити, що Вільгельм II взяв шефство над флотом і його будівництвом. Він відмінно знав «усі бойові одиниці німецького військово-морського флоту і на кожному бойовому кораблі для нього була обладнана спеціальна імператорська каюта» [1, с.140]. Головну мету створення сильного національного військового флоту імператор вбачав у захисті колоній, оволодінні ринками на Сході і головне – завоювання світового панування [7, с.49]. Імператор наполягав, що Німеччина, яка не має потужного військово-морського флоту, не може розраховувати на світову гегемонію. З будівництвом власного флоту Вільгельм II пов’язував усі свої подальші зовнішньополітичні плани.

Варто зазначити, що ідеї кайзера гаряче підтримали його піддані. Одним з них був статс-секретар військово-морського відомства, адмірал Гольман. У березні 1897 р. він вніс в рейхстаг проект нової військово-морської програми, яка передбачала збільшення чисельності німецького флоту. Виступаючи на захист цієї програми, він, щоправда не зумів показати її переваги перед колишньою програмою 1873 р. Навіть після виступу Х. Гогенлое-Шиллінгсфюрста, який намагався виправдати витрати на флот життєвою необхідністю імперії, бюджетна комісія рейхстагу відхилила проект. Адмірал не зміг змиритися з поразкою і пішов у відставку [5, с.316].

Через декілька днів після гарячих дебатів в уряді, Х. Гогенлое-Шиллінгсфюрст заявив: «необхідність у німецькому військовому флоті в даний час є аксіомою, німецький флот – результат політичного розвитку. Без флоту неможлива «Велика Німеччина»…нам потрібен сильний флот, значення якого визначається через завоювання основних наших колоній» [6, с.92]. Прибічниками розбудови німецького флоту стали також члени руху «Алльдойче Фербанд». У 1897 р. товариство опублікувало брошуру «Чи достатньо у Німеччини захисних сил на морі? Передосторога», метою якої була пропаганда ідеї будівництва флоту, а також створення національного руху в його підтримку [5, с.61]. Щоправда ідеологи «Альдойче Фербанд» не заперечували навіть радикальних методів у боротьбі за досягнення Німеччиною статусу світової морської держави. Тому Б. Бюлов неодноразово виказував побоювання щодо діяльності товариства.

Справжніми прибічниками і головними виконавцями імперської воєнно-морської програми стали статс-секретар військово-морського відомства, адмірал А. Тірпіц та статс-секретар міжнародного відомства Б. Бюлов. Б. Бюлов приділяв значну увагу питанням колоній і колоніальній політиці взагалі. Першочерговим своїм завданням на посаді статс-секретаря він бачив забезпечення інтересів судноплавства, торгівлі та індустрії в африканських колоніях, а також будівництво флоту для «захисту і збереження нашої безпеки». Окрім того, новий статс-секретар розробив і обґрунтував модель нової німецької зовнішньої політики, пов’язаної із захистом колоній, колоністів, підприємців, а також із розбудовою військово-морського флоту [2, с.36].

Вагому роль у реалізації імперської військово-морської програми відіграв призначений у 1897 р. на посаду статс-секретаря з військово-морських справ контр-адмірал Альфред фон Тірпіц. Новий статс-секретар підійшов до проблеми розбудови флоту з необхідності боротьби проти морської гегемонії Великобританії. Його концепція була розрахована на підтримку військових сил, зокрема флоту, всіма верствами населення та всіма гілками влади. Реалізацію ж своїх планів А. Тірпіц вбачав в уникненні війни, хоча б на час розбудови флоту та на досягненні міжнародної рівноваги через зближення з Росією та Японією [10, с. 479].

Наслідком зазначених подій став розгляд військово-морського питання в ході зимової сесії 1897–1898 рр. Напередодні відкриття сесії, розроблений А. Тірпіцом законопроект був опублікований. Ним передбачалося збільшення німецького флоту до кінця 1904 р. до 19 лінійних кораблів (дві ескадри по вісім кораблів, один флагманський і два резервні кораблі), 8 панцерників, 12 великих і 30 малих крейсерів. У цілому Німеччина повинна мати до 23 бойових одиниць. Асигнування на створення такого флоту зростали майже вдвічі. Чисельність екіпажів кораблів збільшувалася від 1818 – до 26637 осіб [10, с. 482].

На засідання рейхстагу 30 листопада 1897 р. 65 % депутатів підтримали законопроект, щоправда не повною мірою. Незважаючи на переконливі виступи Вільгельма II, Б. Бюлова, А. Тірпіца та інших прибічників військово-морського будівництва. Все ж в 1898 р. рейхстаг затвердив програму будівництва 19 лінкорів, 8 панцерників берегової оборони, 12 важких і легких крейсерів. У 1900 р. прийнято нову програму, яка збільшила їх кількість удвічі [8, с. 43].

Отже, наприкінці XIX ст. Німецька імперія остаточно стала на шлях «світової політики», важливою частиною якої була широкомасштабна колоніальна експансія. Підтримкою ж останньої повинен був стати сильний військово-морський флот. Головним ідеологом залучення воєнного флоту до реалізації колоніальної політики став імператор Вільгельм II. Незважаючи на ряд перепон з боку рейхстагу та деяких політичних організацій йому вдалося домогтися розбудови і модернізації флоту. В результаті чого Німецька імперія отримала наприкінці XIX – на початку XX ст. найсучасніший флот, потенціалу якого могли позаздрити навіть розвинені морські держави.

Список використаних джерел

1. Вильгельм II. События и люди 1878–1918 г. Воспоминания. Мемуары / Вильгельм II. – Минск: «Харвест», 2003. – 64 с. 2. Бюлов Б. Воспоминания [пер. с нем.] / Б. Бюлов. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1935. – 562 с. 3. Ratzel F. Flottenfrage und Weltlage / Kleine Schriften / F. Ratzel. – München, Berlin: Oldenbour. Bd.1. – 1898. – 540 s. 4. Ratzel F. Der Geist, der über den Wassern swebt // Kleine Schriften / F. Ratzel. – München, Berlin: Oldenbour. Bd. 2. – 1906. – 447 s. 5. Ерусалимский С. Внешняя политика и дипломатия германського империализма в конце XIX века / С. Ерусалимский. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 607 с. 6. Пуховская. Е. Ю. Германская экспансия в Намибии и позиция России / Е. Ю. Пуховская // Россия и политика держав в странах Востока: Межвуз. сб. науч. тр. Иркутск, 1991. – С. 89–99. 7. Иванов Л. Морское соперничество империалистических держав / Л. Иванов. – Л.: «Соцэкгиз», 1936. – 291 с. 8. Патрушев А. И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель / А. И. Патрушев. – М.: МГУ, 2009. – 432 с. 9. Шилов С. П. Русско-японская война 1904–1905 годов и германское Военно-морское ведомство / С. П Шилов // Новая и новейшая история. 2004. - № 5. – С.52–68. 10. Ротштейн Ф. А. Международные отношения в конце XIX века / Ф. А. Ротштейн. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1960. – 705 с. 11. Троян С. С. Німецька військово-морська програма в контексті «Світової політики» кінця XIX століття / С. С. Троян. – Чернівці, 1995. – 40 с. 12. Питльована Л. Ю. Гельголандський договір 1890 р. в системі англо-німецьких відносин кінця XIX ст. / Л. Ю. Питльована // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка. – Львів, 1997. – С. 69–72.

Леся Гончаренко, Светлана Лычко

НЕМЕЦКИЙ ВОЕННО-МОРСКОЙ ФЛОТ В КОЛОНИАЛЬНЫХ ПЛАНАХ ВИЛЬГЕЛЬМА II (1896–1900 ГГ.)

В статье освещены вопросы формирования германского военного флота и его роль в колониальных планах германского императора Вильгельма II в конце XIX – начале XX вв. Раскрыты вопросы основных направлений и особенностей реализации военно-морской программы, в частности, особенностей освещения данного вопроса в прессе и его научного обоснования. Рассмотрены вопросы участия кайзера в формировании и развитии флота, а также планы императора относительно привлечения военно-морских сил к участию в колониальной политике империи.

Ключевые слова: военно-морская программа, военно-морской флот, колониальная политика, Вильгельм II, Германия.

Lesya Goncharenko, Svitlana Lychko

THE GERMAN NAVY IN THE COLONIAL PLANS OF WILHELM II (1896–1900)

The article highlights the issues of formation of the German Navy and its role in the colonial plans of the German Emperor Wilhelm II in the late nineteenth and early twentieth century. The issues guidelines and implementation details of naval program, in particular, the features coverage in the press and its scientific justification were solve. The questions of the Kaisers participation in the formation and development of the fleet, as well as plans of regarding the involvement of the emperor naval forces to participate in the colonial policy of the empire were review.

Key words: naval program, the Navy, the colonial policy of Wilhelm II, Germany.

УДК 94(73).091.2:327

Ілона Лукач

ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДОКТРИНИ ДЖЕЙМСА МОНРО В «ДИПЛОМАТІЇ ДОЛАРА» США В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розглянуто еволюцію на початку XX ст. доктрини Дж. Монро (1823 р.) як концептуальної основи зовнішньої політики США. Метою цього дослідження є проаналізувати новий розвиток, який доктрина, залишаючись традиційною догмою, отримала завдяки проголошеній Президентом Вільямом Говардом Тафтом міжнародній стратегії США під назвою «дипломатії долара». Показано, яким чином зростаюча економічна потужність США використовувалася у якості дипломатичного інструменту, зокрема в державах Латинської Америки.

Ключові слова: США, Латинська Америка, доктрина Дж. Монро, «дипломатія долара», Вільям Говард Тафт.

2 грудня 1823 р. Президент США Джеймс Монро в своєму щорічному посланні Конгресу оголосив про недопущення реколонізації нових незалежних держав Американського континенту країнами Священного Союзу. Дж. Монро виокремлював політичну традицію США від європейської та декларував їх домінуюче положення у Західній півкулі [1]. Проголошеним принципам, що до середини XIX ст. оформилися в доктрину зовнішньої політики США, судилося стати наріжним каменем американської дипломатії. Втім, нечіткі формулювання дозволили наступникам Президента Дж. Монро пропонувати власні розширені трактування та доповнення, які виправдовували дії США на міжнародній арені, передусім в Латинській Америці.

У реаліях сучасних глобальних трансформацій як ніколи актуальним є вивчення всього спектру зовнішньої політики такого могутнього актора на світовій арені як США, підґрунтям та синонімом якої тривалий час власне й була доктрина Дж. Монро. Країни Латинської Америки традиційно були тим регіоном, у яких складався та відпрацьовувався інструментарій дипломатії США.

Проблеми походження, характеру та подальшої еволюції доктрини Дж. Монро широко обговорювалися в історіографії (передусім американській). Особливої уваги заслуговує фундаментальна праця видатного історика, професора Рочестерського університету, Декстера Перкінса «Історія доктрини Монро» [2]. Серед більш пізніх досліджень, присвячених власне доктрині Дж. Монро та її місцю в дипломатії США, увагу привертають праці Джея Секстона [3] та Едварда Ренегана [4]. Нешироким, у порівнянні з дослідженнями діяльності інших американських президентів, є доробок праць, присвячених постаті Вільяма Говарда Тафта, з чиїм ім’ям пов’язують появу та впровадження засад «дипломатії долара». Натомість величезну увагу дослідників, передусім у США, привертали питання політики та дипломатії в країнах Латинської Америки. Праці останніх років вирізняються комплексним аналізом історії, теорії та сучасного стану відносин США з південними сусідами [5–6]. Слід відзначити, що на сьогоднішній день проблематика латиноамериканської політики США, як і детального аналізу доктрини Дж. Монро, залишається поза увагою вітчизняних вчених.

На президентських виборах 1908 р. у США перемогу знов отримав кандидат від Республіканської партії – 27-им Президентом США став колишній військовий секретар та губернатор Філіппін Вільям Говард Тафт. Новому очільнику країни було властиве традиційне вже зневажливе ставлення до народів та урядів країн Латинської Америки. Разом з тим В. Г. Тафт відзначав певний прогрес та позитивні зміни в розвитку великих держав Південної Америки – Аргентини, Бразилії та Чилі. Тому, як і раніше, увага Вашингтону мала зосереджувалася на менш стабільних та ближчих до США державах Центральної Америки та Карибського регіону [5, p. 17].